

Ольга Недавня

Релігійно-церковний чинник в патріотичному вихованні як актуальна проблема українського сьогодення

Olga Nedavnia

Religious and church factor in the patriotic education as an actual Ukraine's problem today.

In the paper, the role of religious and Church factors in patriotism forming are analyzed, terminological definitions of the variety of patriotism phenomena are outlined, as well as correlation of these phenomena with Ukrainian nation and state interests, and the means of patriotic education used by Churches acting in Ukraine are revealed.

Keywords: religious and Church factors, patriotism, patriotic education, Ukraine, Churches¹

Аналізується роль релігійно-церковних чинників у формуванні патріотизму, окреслюються термінологічні визначення різновидів явища патріотизму та кореляція цих різновидів з українськими націєдержавними інтересами, виявляються засоби патріотичного виховання, які використовують діючі Церкви в Україні.

Ключові слова: релігійно-церковні чинники, патріотизм, патріотичне виховання, Україна, Церкви

Складні часи – це нагода для очищення душ, суспільних відносин та відповідної термінології. Пострадянське покоління ще пам'ятає «документи партії та уряду», де виховання патріотизму фігурувало як обов'язковий офіціоз, натомість покоління молодші нині відкрили для себе навальне й переконливе виховання патріотизму у жорстких та жорстоких умовах зовнішньої агресії. Водночас сучасним поколінням пощастило побачити (і вже не поодиноким, як це могло бути в СРСР) реальну роль релігійно-церковного чинника у такому вихованні, особливо яскраво – починаючи від Майдану і набату Михайлівського монастиря і продовжуючи в АТО з його капеланством. Патріотизм до Батьківщини знову набуває для бага-

тьох не декларативного, а персонально-вистражданого значення та духовної цінності, і про прояви такого патріотизму ми чуємо щодня.

Разом з тим сьогодні це поняття особливо вільно вживається і щодо професійного, кланового патріотизму, патріотизму щодо ідей, меншин та навіть хобі. Любов та відданість, прихильність і бажання жити у певному середовищі, вести певний спосіб життя й займатися певною справою – це характеризує такі різноманітні різновиди патріотизму. Одні з них людина вибирає сама (хоч і не без більшого чи меншого впливу навколишнього середовища), інші, здавалося б, природні для всіх та мають виростати з дитинства, але фактично потребують як цілеспрямованого виховання, так і самоосвіти й праці над собою. В даній статті йтиметься про патріотизм як почуття до Батьківщини, що обумовлює й відповідну діяльність, зокрема – участь у вихованні такого патріотизму релігійно-церковних чинників.

Актуальність подібних досліджень не потребує подальшого доведення, й вивчення цієї тематики заслужено знаходиться у фокусі уваги українських світських науковців та представників Церков, яка особливо активізувалася після останнього Майдану і з початком АТО. Зокрема, у таких виданнях, як «Майдан і Церква»¹, «Боже, спаси Україну...»², «Церковь на Майдане»³ тема тієї чи іншої участі церковних чинників у формуванні патріотизму, в конкретних вчинках, співпраці, допомозі тощо розкривається на промовистих прикладах. Однак наразі лише почалися ґрунтовні фахові рефлексії, теоретичний аналіз відповідної діяльності, що відбувається на наших очах.

Для здійснення такого аналізу варто насамперед зупинитися над питомих значенням терміна патріотизм, його типовими проявами, а також виявити сьогоднішні різновиди патріотизму як любові до свого краю (і відповідний вплив релігійно-церковних чинників). Як філософське поняття патріотизм усталений у таких визначеннях: це «любов до батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу; соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищеназвані почуття та емоційні стани»⁴. Патріотизм називається соціально-психологічним почуттям з широкою гамою проявів: «від гордості за досягнення Вітчизни (в науці, економічній діяльності, спорті тощо), поваги до історичного минулого, дбайливого ставлення до на-

родної пам'яті, збереження та опанування національними і культурними традиціями до гіркоти переживань за невдачі і втрати рідної країни, страждань через її біди»⁵.

Як бачимо, присутні два важливі моменти, ключові у розумінні формування (а значить, і виховання) патріотизму: по-перше, він є тим, що ми відчуваємо, і тим, що ми робимо внаслідок патріотичного почуття, а по-друге – наш патріотизм невіддільний від долі нашого народу, «персональний» патріотизм можливий хіба що для Робінзонів, все життя самотніх на своєму острові.

Академічне визначення патріотизму як філософського поняття включає також аналіз історичного походження цього почуття, його використання в різні часи з постанням держав, в різних групових інтересах. Більш докладно приділяється увага цим аспектам в контексті різноманітних трансформацій чи й деформацій поняття патріотизму, у термінологічних постулюваннях політологічних наук⁶. Напевно, є сенс докладніше зупинитися на такому проблемному комплексі в подальших дослідженнях того, як релігії й Церкви оцінювали, використовували та сприяли відповідним метаморфозам патріотизму. Наразі ж лише звернемо увагу на такий нюанс філософського визначення патріотизму, котрий розкриває його ближчу духові релігійно-церковного чинника потенцію: «морального сенсу патріотизму надає те, що він є однією з форм супідрядності особистих і суспільних інтересів, ефективним засобом переведення загальнолюдських цінностей на рівень індивідуальної свідомості». В цьому вбачається певний запобіжник виродження патріотизму в шовінізм, різні форми нетерпимості до інших народів тощо.

Кожна релігійно-церковна традиція має своє бачення патріотизму, свої нюанси ставлення до нього, дещо по-своєму шикує його у ранзі цінностей (до того ж, все це змінне, й подекуди досить суттєво, з плином часу, але й у стислому хронологічному періоді можна по-різному оперувати цим поняттям й давати йому різні оцінки: як наразі вигідно тим чи іншим церковним чинникам). Так чи інакше, «у шпагаті» між осягненням спасіння (або духовної досконалості) у небесній батьківщині та організацією гідного цій меті життя у цьому світі – любов до свого краю та народу все ж може чи й має не лише вважатися за чесноту, але і активно виховуватися, адже це логічно слідує із тих золотих заповідей поведінки, які є у головному спільними для всіх релігій. Тим ча-

сом дане наше предметне поле – релігієзнавче – зосереджує нас на вивченні не стільки богословських обґрунтувань, скільки практичної діяльності, котру відповідно здійснюють церковні чинники.

А у них спостерігаються різні підходи до справи патріотичного виховання, незалежно від того, чи оперують цим поняттям взагалі. Треба зазначити, що терміни «патріотизм» та «патріотичне виховання» частіше можна зустріти у риторичі сучасних релігійно-церковних діячів, ніж у базових документах їхніх Церков, а в останніх, якщо і йдеться про суть проблематики, розглядаються радше загальні принципи та типовіші випадки. Однак життя, а надто з посиленням глобалістичних процесів, стає дедалі складнішим, що вимагає уточнень, зокрема, і церковних його оцінок.

Патріотичне виховання передбачає виховання діяльної любові до своєї Батьківщини, рідної країни. Здавалося б, це так природно – любити своє, рідне, те, що дане Богом, природою, батьками, те місце, де людина народилася і де може реалізуватися в особистому, родинному, суспільному житті, творчості, спілкуванні. Однак практично не все буває так просто: починаючи з того, що місцевий клімат радше буде сприяти зростанню та розвитку людини, якщо її предки жили на даних теренах поколіннями, і до того, що соціально-культурне середовище місця проживання може бути по суті чужим для родини (навіть якщо йдеться про сім'ю, де вже не перші-другі покоління мешкають в даному краї), і аж до ситуації, коли обставини життя локально важкі чи й дуже важкі для людини з дитинства (що утруднює формування позитивного, а відтак бажаного й любимого образу рідної землі, країни). Тож хоча психологічно більш здорово (у прямому сенсі цього слова) позитивно сприймати край, де живеш, фактично не всі мешканці кожної країни мають для цього рівні та сприятливі «стартові умови». Також і уявлення про те, як плекати й впорядковувати цей край згідно зі своїми потребами, смаками та прагненнями (оскільки всі вони бувають надто різні в сусідів та співгромадян), можуть не просто суттєво відрізнятись, але й прямо суперечити одне одним.

Відтак, як бачимо, й патріотизм у стислому значенні (любов до свого краю), так і – ще більше – громадянський патріотизм виховувати складніше в культурно неоднорідному середовищі, а таким воно, тією чи іншою мірою, є в більшості сучасних країн, чи то внаслідок складних перипетій їх історії, чи й внаслідок проблемних міграційних процесів останнього

століття та неоднозначних глобалізаційних впливів. Непросто й узгоджувати інтереси менших і більших груп людей, котрі мають свій локальний патріотизм до рідних теренів, землі, міста, та їхній патріотизм як мешканців однієї країни або й ширшого (чи не зовсім співпадаючого з її історичними або сучасними кордонами) культурно-цивілізаційного ареалу. Релігійно-церковний чинник тут може як зарадити, так і посилити проблеми, адже і релігійно-церковне середовище вже давно не є у більшості країни однорідним, причому конфігурації та співвідношення своїх та зайшлих традицій не завжди історично справедливі, добровільно витворені їхніми носіями та однаково конструктивні для них в індивідуальному та, особливо, суспільному вимірі.

Більше того, за доби гібридних воєн доводиться говорити і про «гібридний патріотизм» (хоча явище це насправді не нове). Так, нащадки тих, хто приїхав із сусідньої республіки на схід України у виморені Голодомором села та у промислові міста, привезли туди не лише свої звички та мову, але й свій місцевий патріотизм – патріотизм до зайнятої землі як до частини своєї історичної Батьківщини, котрий корелює з державним російським патріотизмом, і не сприймає патріотизм український. І свою долю відповідальності за такий стан речей (як і свій інтерес у його збереженні або зміні) мають і церковні чинники.

Такий патріотизм начебто складно оцінювати, як і ставлення до нього церковних чинників (та їхній вплив на формування такого патріотизму). Адже, з одного боку, любов до свого краю – річ позитивна, але, з іншого – рідний край, мала батьківщина, може сприйматися не як частина більшого культурно-цивілізаційного ареалу країни, де ця мала батьківщина розташована, а як частина іншого культурно-цивілізаційного ареалу, який може бути чужим, а то й ворожим для країни знаходження малої батьківщини. Відповідно, типове ставлення до такого «гібридного патріотизму» церковних чинників залежить від того, чи поділяють вони його, чи позиціонуються як Церкви українські або міжнародні, чи духовно рідні з Церквою тієї чужої Батьківщини, до якої тяжіє місцевий «гібридний патріотизм» (як це яскраво проявляється з симпатиками та адептами «Русского мира»).

Наскільки таке явище небезпечне для українських націдержавних інтересів – видно по тому, що лакуни відповідної напруги виникають не лише на прикордонних з Росією землях, на сході та почасти – півдні України, але й (хоч і меншою мірою) – у Закарпатті (русинський сепар-

ратизм), тобто там, де масово присутні навіть не вихідці з Росії, а Церква, підпорядкована Московському Патріархатові (незалежно від того, як цей зв'язок з Московським Патріархатом називають – залежністю, єдністю тощо). І цю небезпечність годі заперечити тими фактами (які справді мають місце) українського патріотизму окремих священників УПЦ МП та непоодиноких її мирян та цілих парафій, адже йдеться про речі типові й нетипові, більш чи менш характерні.

Кілька років тому, досліджуючи⁷ роль релігійно-церковних чинників у виникненні та посиленні сецесіоністських конфліктів (зокрема, на Сході України), а ще раніше – рецензуючи курс «Основи православної культури Криму», що викладався в Криму, ми чітко означили ті ризики, котрі втілились у невідрадну сьогодишню реальність: значення участі цих чинників у патріотичному вихованні (його спрямуванні та кореляції з націєдержавними інтересами українців) – недооцінювалось українськими як державними діячами, так і громадськими активістами, вже не кажучи про ширший загал. Можливо, тут спрацював деструктивний атеїстичний спадок чи спадок «залишкового принципу» фінансування культури доби пізнього соціалізму – так чи інакше, за умов посиленого ідеологічного імперського впливу та інформаційного наступу «Русского мира», була втрачена нагода культурної й духовної масової реукраїнізації східних окраїн України та Криму. Відповідні спроби були з боку державних чинників, були і старання українських Церков, однак вони, судячи з поточних наслідків, не стали системними, послідовними та наполегливими.

Бракувало (і бракує) як принципової оцінки компетентними державними органами діяльності різних Церков, прямо чи опосередковано дотної до патріотичного виховання, так і відповідних висновків, котрі втілювались би у конкретні рішення. Активніша частина громадянського суспільства поки що також не приділяє цій проблемі достатньої уваги, хоч випадки практичного «прозоріння»⁸ ми все частіше спостерігаємо по всій Україні. І це – у той час, коли фахові експерти – релігієзнавці давно склали свої об'єктивні оцінки ситуації (у тому числі в результатах досліджень у замовлених державою планових темах) та продовжують відповідну роботу⁹.

Сьогоднішні реалії постачають достатньо предметного матеріалу для вивчення участі релігійно-церковних чинників у патріотичному вихованні. Така участь має різні виміри, рівні, вияви. Варто мати на увазі: сучасна діяльність церковних чинників накладається на весь попе-

редній спадок – сьогоднішні покоління через культурне передання не-вільні, навіть в умовах доступного персонального вибору світогляду та віри, від предківського духовного коду, звичасвих понять та матриць поведінки, вкарбованих століттями перебування у зоні впливу тієї чи іншої релігійно-церковної традиції. Тому на персональному рівні щодо кожної особи діють, у тій чи іншій мірі, традиції, вплив оточення, особисті спостереження та досвід, а також великий і різноспрямований інформаційний потік. У цьому всьому частка безпосереднього впливу церковних чинників може бути хоч і невеликою, однак плідно «лягати» на вдячний ґрунт сприйняття. Цим може пояснюватися стійкість конфесійних симпатій, здавалося б, не надто релігійних людей та легкість маніпулюван-ня ними з боку відповідних конфесійних чинників.

Церковні чинники у своїй небайдужій до виховання патріотизму діяльності застосовують такий арсенал засобів: Публічні виступи священнослужителів та активних мирян;

церковні ЗМК;

світські ЗМІ та Інтернет (сайти, форуми, соціальні мережі);

церковну літературу;

недільні школи;

дитячі й молодіжні табори;

курси для дорослих;

періодичні та принагідні церковні та прицерковні заходи;

співпрацю із загальноосвітніми школами та іншими навчальними й навчально-виховними закладами;

співпрацю з дитячими та молодіжними організаціями, зокрема із Пластом;

діяльність різних церковних та прицерковних організацій, братств, сестринств тощо;

пастирську та благодійну діяльність на суспільно-політичних акціях;

капеланську та волонтерську діяльність.

Всі ці засоби й форми роботи, котрі з більшою чи меншою активністю використовують всі помітні в українських теренах Церкви, зрозуміло, можуть сприяти формуванню патріотизму як українського, так і «гібридного», а тому мусять бути предметом оперативного вивчення не лише релігієзнавців, але й правничих та інших компетентних державних органів.

Роль релігійно-церковного чинника у патріотичному вихованні, як і у

становленні української сучасної ідентичності в ситуації, коли події навально активізують дозрівання індивідуальної, групової та національної ідентифікації, може лише зростати, і міра конструктивності цієї ролі залежить від того, наскільки небайдужі будуть до цього всі українські громадяни.

У подальшому вивченні даної проблематики варто докладно прослідкувати відповідну конфесійну діяльність по регіонах, вікових та соціальних прошарках, проаналізувати наявну співпрацю різних Церков та визначити її потенційно корисні напрямки.

- ¹ Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / Українська асоціація релігієзнавців / за заг. ред. Филипович Л. О. і Горкуші О. В. – К.: Саміт-Книга, 2014. – 656 с.
- ² Єпископ Станіслав Широкорадюк. Боже, спаси Україну. – Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2014. – 236 с.
- ³ Алексей Гордеев. Церковь на Майдане. – К.: Книгоноша, 2015. – 304 с.
- ⁴ Патріотизм // Філософський енциклопедичний словник / Ред. кол.: В. І. Шинкарук (голова редкол.), Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов, А. Т. Ішмуратов та ін. – К.: Абрис, 2002. – С. 471-472.
- ⁵ Там само.
- ⁶ Патріотизм // Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка та ін. – 2-е вид. доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 477;
Патріотизм // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 777-778.
- ⁷ Недавня О. Релігія: сецесіоністські процеси в Україні // Державно-церковна політика в Україні як фактор формування громадянського суспільства / Держ. Ком. України у справах національностей та релігій. – Релігійна свобода. Наук. щорічник / За заг. ред. А. Колодного та О. Сагана.. – К.: Світ знань, 2009. – С. 84-86.
- ⁸ Переходи парафій з УПЦ МП до УПЦ КП.
- ⁹ «Русский мир» Кирила не для України. Збірка наук. статей / За ред. А. Колодного. – К.: УАР, 2014. – 343 с.